

**СЕМАНТИКА ХЛІБА
В СЕРЕДНЬОПОЛІСЬКИХ ОБРЯДОВИХ ТЕКСТАХ
ВЕСНЯНОГО КАЛЕНДАРЯ**

doi: 10.12958/2227-2631-2025-1-51-19-28

Марина Шарапа,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови та методики її навчання

Житомирського державного університету імені Івана Франка

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9140-0477>

У статті розглянуто особливості репрезентації теми хліба в середньополіських обрядових текстах весняного календарного циклу; визначено семантичні доміанти, міфологічні мотиви виникнення вербальних і різнопланових (зокрема реалемних, акціональних, темпоральних) невербальних одиниць досліджуваного культурного тексту; проаналізовано походження, семантику і номінацію обрядових дій, предметів як структурних елементів різних ритуалів аграрної, апотропеїчної, імітативномагічної спрямованості. Тема хліба (у широкому розумінні) як культурного символу різнопланово представлена в обрядових текстах щодо різних явищ традиційної народної духовної культури (поминальної, календарної, весільної обрядовості тощо). У середньополіській обрядовості весняного періоду хлібні вироби є атрибутом багатьох ритуалів, пов'язаних з важливими подіями народного календаря, наприклад, зустріч і закликання весни (асоціативно – птахів), перший вихід на польові роботи, перший вигін худоби тощо. Етнолінгвістичні дослідження явищ традиційної народної духовної культури, зокрема й календарної обрядовості, передбачають опис та аналіз обряду як складного комплексу, набору, системи знаків, одиниць, що вони за законами своєрідного синтаксису вибудовують цілісний культурний текст, засобами вираження в якому є не лише вербальні, але й невербальні знаки – ритуальні предмети, дії та їх виконавці; ритуальні простір і час тощо. Номінація і система невербальних одиниць кожного обряду часто зумовлені давніми міфологічним уявленнями носіїв культури, які лежать в основі творення картини світу українців. Під час опрацювання середньополіських обрядових текстів весняного календарного періоду однією із культурних доміант цього явища традиційної народної духовної культури визначено ритуальне використання хлібних виробів, зумовлене сприйняттям хліба в народній свідомості як символу життя, добробуту, плодючості. У статті підтверджено актуальність етнолінгвістичних методів дослідження взаємозв'язку культурних і мовних одиниць обрядових текстів; визначено перспективи подальших наукових студій: укладання етнолінгвістичних словників, створення етнолінгвістичних атласів різних явищ традиційної народної духовної культури українців.

Ключові слова: весняна календарна обрядовість, етнолінгвістика, культурна семантика, обрядовий текст, семантика хліба.

Sharapa Maryna. Semantics of bread in middle polish ritual texts of the spring calendar

The article examines the features of representation of the theme of bread in the ritual texts of the spring calendar cycle of the Middle Polissya; identifies semantic dominants, mythological motifs of the emergence of verbal and diverse non-verbal units of the cultural text under study; analyzes the origin, semantics and nomination of ritual actions, objects as structural elements of various rituals of agrarian, apotropaic, imitative-magical orientation. The theme of bread (in the broad sense) as a cultural symbol is quite diversely presented in ritual texts regarding various phenomena of traditional folk spiritual culture. In the spring ritual of the Middle Polissya region, bread products are an attribute of many rituals associated with important events of the folk calendar, for example, the meeting and calling of spring (associatively of birds), the first going out to field works, the first grazing of cattle, etc.

Keywords: spring calendar ritual, ethnolinguistics, cultural semantics, ritual text, semantics of bread.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Вступ. Сучасні лінгвістичні дослідження явищ традиційної народної духовної культури спрямовані на ґрунтовний опис структури обрядових текстів, системних відношень їхніх компонентів; виявлення особливостей функціонування різнопланових одиниць цих текстів у просторі й часі; з'ясування семантики лексики в комплексі з невербальними складниками обрядової реальності – одиницями реалемного (предмет), акціонального (дія), агентивного (персонаж), атрибутивного (ознака), локативного (місце), темпорального (час) планів. Етнолінгвістичний підхід передбачає використання нової достовірної джерельної бази: це зв'язні тексти народного мовлення, які якнайповніше репрезентують структуру, семантику, ритуальне функціонування обрядових елементів.

Надзвичайно поширена й багатопланова тема хліба (у широкому розумінні) як культурного символу відображена в багатьох обрядових текстах щодо різних явищ традиційної народної духовної культури (насамперед поминальної, календарної, весільної обрядовості). Дослідження цієї теми вказують на цілісність народного світогляду, сприйняття хліба не просто як символу, але і як ідеї, як незмінної основи

людського життя. У наукових дослідженнях минулого й сучасності висвітлено окремі аспекти культурної семантики хліба в українських обрядах, але аналізу лише конкретного обрядового матеріалу недостатньо для ґрунтового системного вивчення цього складника народних уявлень. Тому актуальним є використання етнолінгвістичних методів дослідження культурних і мовних одиниць у їхньому взаємозв'язку. Під час опрацювання середньополіських обрядових текстів весняного календарного періоду однією із культурних доміант цього явища традиційної народної духовної культури визначено ритуальне використання хлібних виробів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відомості про обрядове призначення хліба спорадично трапляються в етнографічних працях М. Пйотровського, М. Маркевича, П. Чубинського, М. Максимовича, М. Зубрицького, В. Милорадовича, В. Шухевича та ін., присвячених описам українських звичаїв та обрядів. Інформація про використання хліба у весняній обрядовості українців зафіксована в дослідженнях Хв. Вовка, П. Богатирьова, С. Килимника, О. Воропая, Л. Артюх, Н. Здоровеги, К. Кутельмаха, О. Курочкіна, В. Борисенка та ін. Системне опрацювання тематики обрядового хліба на загальнослов'янському матеріалі здійснив М. Сумцов.

У статті Л. Герус «Хліб у весняній обрядовості українців» на основі аналізу значної кількості наукових праць розглянуто символіку хліба, зумовлену язичницькими та християнськими світоглядними народними уявленнями; ґрунтовно проаналізовано обрядовий контекст використання різних типів хлібних виробів із залученням інформації про походження й мотиви виникнення їхніх назв; визначено паралелі українських і європейських, зокрема слов'янських, обрядових практик, пов'язаних із використанням хліба (Герус, 2012).

Системному опису обрядових дій, правил, прикмет і заборон, пов'язаних із випіканням, оздобленням і функціонуванням окремих різновидів хліба та печива на території Полісся присвячена робота Н. Боренько «Поліський хліб: обрядові дії, правила і заборони», де, зокрема, висвітлено й результати опрацювання оповідей поліщуків про обрядове використання хліба у весняній календарній обрядовості (Боренько, 2017).

Історичний та етнокультурний коментар щодо творення фразеологічних одиниць, семантичними компонентами яких є хліб і борошняні вироби подано в роботі Г. Доброльожі «Хліб та борошняні вироби в поліській фразеології: історичний та етнокультурний коментар», де на прикладах середньополіського матеріалу підтверджено, що абсолютна більшість аналізованих фразеологічних одиниць виникла на основі етноконцептів, у яких сконцентрована культурна інформація про звичаї, обряди, вірування українського народу (Доброльожа, 2012).

Мета і завдання дослідження: розглянути особливості репрезентації теми хліба в середньополіських обрядових текстах

весняного календарного циклу; визначити семантичні доміанти, міфологічні мотиви виникнення вербальних і різнопланових (зокрема реалемних, акціональних, темпоральних) невербальних одиниць досліджуваного культурного тексту; проаналізувати походження, семантику й номінацію обрядових дій, предметів як структурних елементів різних ритуалів аграрної, апотропеїчної, імітативномагічної спрямованості.

Методи дослідження. Для реалізації завдань пропонованого дослідження використано такі методи: збору інформації (фіксація інформації про середньополіські весняні календарні обряди за допомогою спеціально розробленого питальника); описовий (системний опис номінації середньополіських весняних календарних обрядів щодо функціонування, структури й походження); етнолінгвістичний (вивчення семантики та номінації хліба (у широкому значенні) у складі обрядових текстів весняного календаря як складної синкретичної цілості, в основі творення якої є взаємозв'язок і взаємозумовленість усіх вербальних і різнопланових невербальних одиниць).

Виклад основного змісту. У різних слов'янських традиціях *початок весни* пов'язують як із окремими природними подіями та явищами (найчастіше з прильотом деяких видів птахів), так і з конкретними датами християнського календаря, до яких віднесені ці події (від Стрітіння до дня Юрія). В українській народній традиції початок весни часто асоціювали зі святом *Благовіщення*. У всіх слов'янських народів це свято пов'язане з поверненням перших птахів із вирію. Важливим елементом обряду *зустрічі весни* було *закликання весни*. На Поліссі звичай *кликати (зукати) весну* був закріплений за різними датами календаря, зокрема за Стрітінням, днем Сорока святих, Благовіщенням, Масляною, Великоднем та іншими святами. Випікання печива у вигляді пташок, наприклад, лелек, жайворонків, яке діти використовували під час *кликання весни*, підкидаючи його в повітря (Войтович, 2002, с. 500), у народній свідомості було магічним способом наблизити прихід весни, імітувати бажану подію – приліт птахів, який символізував початок весни. Така обрядова дія як основний структурний елемент весняних свят була поширена на Західному Поліссі. Найчастіше назви обрядового печива виникали на основі орнітологічної тематики: *буслева лапа, бусел, бузьки, гальопи* тощо; рідше випікали печиво, схоже на деякі господарські знаряддя праці, з відповідними назвами: *борона, серп, плуг, коса* та ін. (Войтович, 2002, с. 40). Поряд із такою ритуальною дією відомий також звичай *бусня кликати*, основними виконавцями якого найчастіше були діти: ходили з випеченими *лелеками* вулицею, підкидали їх догори, протягували вбік птахів, які прилетіли, та промовляли такі словесні формули-заклики: «Бусел, бусел, на тобі гальопу. Дай мені житечка копу» (Герус, 2012, с. 166 – 167). Східнослов'янський звичай *закликання весни* науковці

називають пережитком невпевненості давніх людей у тому, що природні процеси будуть постійними й не закінчатся, та уявлень про необхідність впливу на природу для забезпечення непорушності цих процесів.

У середньополіській обрядовій традиції свята *Благовіщення* відомі уявлення про повернення птахів (найчастіше буслів) цього дня: *Благов'ишче^н:а – бусли прил'етайут* (н.п. 9); *Благовешче^н:е – у́же пр'іле^ттали бусли* (н.п. 10); *Благов'ишч'є^н:е – п'ташк'і ўже вер'тал'іса, бусли^і* (н.п. 16) і пов'язаний з ними звичай **випікати пироги для закликання пташок**: *Благовешче^н:е. Та'к'їє доўг'їє п'ро'ги пе^кли. У́же пр'іле^ттали бусли. Пе^кли тийе п'ро'ги і пташ'кам (ласт'їўки ше не^т приле^тели) кажут – “Ласт'їўки, нате вам нашого п'ро'га і пр'іле^ттайте до нас, у нас ње с'пече^ний п'рог на Благовешче^н:е дл'а вас”. Дл'а пташ'ок, дл'а ўс'єх* (н.п. 10). Також, спостерігаючи за випеченим хлібом, **ворожили на врожай**: *Благов'ишч'є^н:е – п'єч'іво пекл'і, хл'єб рошч'і'нал'і із в'єчора, хл'єб п'єкл'і бохан'ц'і, к'ругл'єн'к'і хл'єб іс'ш'іш'кам'і в'їход'єў; њак ш'іш'к'і на хл'єб'є в'єл'ік'і ў п'єч'є порос'тут', добр'ї год б'уде* (н.п. 16); дівчата пекли коржі, які були атрибутами **гулянь із хлопцями**: *Благов'єшчен'є. С'в'ато в'єл'іке, не^т роб'іли роботи. Пе^кли коліс'деўкі кор'ж'і. Деўкі спе^чут тийе кор'жи да понастир'кайут т'уди кан'фетоў, ўс'єго та'ке, ў́же хо'рошийе кор'ж'і. Воз'мут у коми'єн ш'матку да намажут њї'є саж'оўу, а те^тпер ў́же за'гадуўут' хлоп'цу њед'ному-д'ругому – с'адаї на в'їлошн'єка, на ц'єго, де ў п'єчи топет. Да ў́же вон њєде, да ў́же во'ни б'удут њо'му ка'зати, шоб вон тол'ко не^т засме'їаўса і в'їде'ржаў ўсе, то њо'му да'дут того кор'жа ўку'с'іти. А њак вон засме'їє'ца да не^т в'їде'рж'іт, то во'ни њо'го тим к'локом с'аж'оўу воз'мут да ў'мажут њо'го* (н.п. 14).

Обрядове печиво здавна було важливим ритуальним атрибутом аграрної магії, спрямованої на забезпечення врожаю, сприяння плодючості землі, які були основними мотивами праці хлібороба – центрального ядра всіх народних календарних звичаїв та обрядів. Як атрибут першого виходу на польові роботи використовували печиво у вигляді хрестів, виготовлене на четвертому тижні Великого посту. З оповідей інформаторів відомо, що такі *хрестики* найчастіше, крім споживання в їжу, **брали з собою, коли виходили вперше орати, сіяти, жати**: *їехал'і на пол'є да брал'і засе'ват'і* (н.п. 2); *їак њїхали п'єрш'ї раз у поле, то б'рали на поле* (н.п. 4); *їак шл'і л'уд'є стар'ї'є кол'іс'сейат', то брал'і того хрест'їка, да там ло'мал'і, њел'і* (н.п. 5); *їак наве^тс'н'є г'орут' почи'найут', то берут' с'об'оўу* (н.п. 6); *засе'вал'і на г'ород'і* (н.п. 8); *бе^треш ц'єго хрест'ич'ка, заж'ї'наїеш њж'їтечко* (н.п. 9); *брал'і, їак засе'вал'і п'єрш'ї раз, нач'ї'нал'і о'рац'* (н.п. 15); *їак ў́же с'єйали, б'рали њо'го с'об'оўу на поле* (н.п. 16); *їак ў́же засе'вайут, то ў́же берут' того хрест'їка с'об'оўу* (н.п. 19); *їєсл'і в'їход'ат' ў поле – цєї хрес'ц'ік б'єрут' с'об'оўу і нач'ї'найут' по'садку ч'ї по'с'єў* (н.п. 22); *їак нач'ї'найут' о'рат' – то бе^трут' того*

хрес'цяка, даўже с тым хрес'цяком за'орувайут', засе'вайут' (н.п. 29); *йак ішли ў'поле, першій раз ішли ў'поле, то в'іходили, хрестика бе'ре на'поле* (н.п. 42); рідше **кляли на землю** під час перших польових робіт: *кляли, йак засе'ват' і'едут, і'едут' го'рат'* (н.п. 1); *йак і'дуть перш'ій раз засе'ват', то оста'ў'ал'і хресті'ка* (н.п. 10); *го'рода йак засе'вайут бе'рут' того хрес'цяка, кла'дуть на ро'л':е* (н.п. 36); *йак і'е'де 'с'ейати о'рач у'поле, то бе'рут, т'реба пок'ласти на'поле хре'с'та* (н.п. 37); *йак ішли за'ж'і'нат' 'ж'і'та, поле'ж'і'т та'й за'бе'рут і'ого на'зад* (н.п. 41); *йак і'е'де 'с'ейати о'рач у'поле, то бе'рут. т'реба пок'ласти на'поле хре'с'та* (н.п. 37); іноді **годували ним хазяїна, коня**: *йак в'іходили у'поле 'н'ервій раз о'рат', да'вали ко'н'ац'і, ха'з'айіну да'вали, йак вон в'і'ходить 'н'ервій раз у'поле* (н.п. 36). У семантиці таких обрядових дій простежуємо мотиви давніх ритуальних трапез на полі, реалізацію уявлень про магічні властивості обрядової їжі, зокрема пов'язані із здатністю впливати на плодючість землі, безпосередньо контактуючи з нею.

Ще однією обрядовою функцією хрестиків, у якій реалізовано магічне значення хліба як символу добробуту, успіхів у господарстві, є **ритуальне годування худоби під час першого вигону** на пасовище: *хрестик'і тра худоб'і дат'* (н.п. 3); *ко'рову виган'айут, да'йут' ко'ров'і* (н.п. 5); *йак ко'рову виган'айеш – то да'йеш ко'ров'і, шоб і'е'ла* (н.п. 7); *т'реба ко'рову за'пасуват' іс'ц'ім п'ірож'ком* (н.п. 8); *с'ц'ім хрестиком худобу в'іган'али з в'ер'бої* (н.п. 10); *то'вар поч'і'найуц' – то хреш'іка бе'руц'* (н.п. 14); *йакшо в'ігон'іл'і худобу на'пашу б'еруц' за со'бойу* (н.п. 15); *йак виган'али' коро'в'і на'пашу, б'рали' і'ого і да'вали' ко'ров'і, йак в'іган'айем' перв'ій раз* (н.п. 16); *худоб'і [давали], і йак в'і'ход'іт ко'роўка перш'ій раз ў'поле [давали], ў'хат'і роз'мочуват не' да'йут, на'пашу ў'вод'е розмо'ч'іт, да'й і'е' [корові]* (н.п. 18); *да ўже йак ко'рову в'іган'айут', то ўже да'йут' ко'ров'і, йак ко'рову в'іган'айут вес'нойу ў'п'ерв'ій д'ен', то б'ерут' вер'б'ічку с'в'а'ч'ену, ў'веч'ер'і йак ко'роўка пр'і'ходить', то'го хрес'т'іка ко'роўц'і од'а'йут* (н.п. 23); *худоб'і да'вали, са'мийе і'ели* (н.п. 25); *коро'вам да'йут' і'іх* (н.п. 27); *йак виган'айеш худобу – то да'вал'і худоб'і тийе хрес'ц'ік'і* (н.п. 28); *худобу за'пасувал'і с'т'ім хрес'ц'іком* (н.п. 29); *худоб'і да'вали* (н.п. 30); *худоби'е да'вали* (н.п. 32); *худоб'і да'вали* (н.п. 34); *йак в'іган'али' худобу 'н'ервій раз на'пашу, да'вали ко'роўц'і* (н.п. 36); *коро'вам да'вали, йак вигонил'і на'пашу* (н.п. 39); *да'вали ў'поїло ко'ров'і* (н.п. 40).

Магічні дії з хлібом під час першого вигону худоби, відомі в різних слов'янських регіонах, різноманітні: на Поліссі, крім хрестиків, перед вигонем худобі давали шматочки паски, пироги у вигляді хреста; також відомий звичай брати хліб із собою на пасовище та пригощати пастухів, обходити навколо череди з хлібом-сіллю, частуючи ним худобу (Артюх, 1976, с. 36).

В обрядових текстах зафіксовано такі відомості про мотивацію обрядових дій з хрестиками: *шоб з'бож'е було 'гарне* (н.п. 3); *б'рали*

того хрестика, щоб родило ж'ито ч'и пше^нниц'а, шо с'ейут наве^с'н'і (н.п. 39); *даї йей [корові], щоб во^на з'є^ла, йе то^д'е не^з'а^ч'еп'іт ни^чого, не^пага^н'ука, не^худоб'іна* (н.п. 18); *щоб ко^рова не^б'іласа да щоб до^хати^і йшла* (н.п. 21); *то^го хрес'т'іка ко^роуц'і од:а^йут, щоб^добре було, благоп'луч'іє* (н.п. 23); а також є вказівка на сакральність цього обрядового предмета: *йемо та^к'ії с'в'а^ти^і хл'єб* (н.п. 10).

На позначення обрядового печива, яке випікають у середу четвертого тижня Великого посту, у середньополіських говірках відомі назви *хрести, хрестики (три хрестики), хрестички, хресци* та вирази *пирого, пиріжки навхрест покладено, пироги клали один на одного, пиріжок на пиріжок*. Ці назви обрядової реалії мають одну похідну основу з назвами періоду її виготовлення: *середа – Хрестя, Хресна, Середохресна, Хрестопоклонна; тиждень – Хрестя, Хресті, Середохрестя, Хресний, Середохресний, Хрестопоклонний*.

Виготовлення й ритуальне використання обрядових хлібних виробів також є важливим елементом у структурі іншого весняного свята – *Сорока святих*. Своєрідною семантичною домінантою формування обрядовості цього свята були уявлення про магічне значення числа 40, зумовлені назвою свята *Сорок святих, Сорок мучеників, Сорок святців, Сорока, Сорокіни*. Такі уявлення стали мотивом виникнення багатьох різнопланових одиниць обрядових текстів цього періоду.

Як і в інших слов'янських традиціях, на Поліссі цього дня готували 40 яких-небудь хлібних виробів (пиріжків, вареників, галушок тощо) і з'їдали в сім'ї. На сході й заході Полісся ці хлібні вироби іноді віддавали худобі або зберігали до першого вигону худоби на пасовище. Як відомо, поширеним в Україні та зрідка відомим у Білорусі був звичай цього дня випікати невеликі хлібці орнітоморфного типу (*жайворонки, кулики* і т. ін.). Здавна вірили в те, що саме цього дня прилітають жайворонки, тому виник звичай випікати із тіста зображення цих пташок і з такими *жайворонками* зустрічати весну (Герус, 2012).

На Середньому Поліссі також відомий звичай на Сорок святих готувати хлібні вироби (зазвичай 40) – **пампушки (пампушечки)**: *п'ек'л'і пам'пуше^ч'к'і* (н.п. 1); *ви^п'екайут пампушок* (н.п. 3); *п'ек'л'і сорок памп'уши^чок по сорок раз* (н.п. 5); *сорок пам'пушок не^к'ли* (н.п. 10); *сорок пам'пушок пак'л'і* (н.п. 12); *печут сорок пам'пушок* (н.п. 13); *сорок пам'пушок не^к'л'і* (н.п. 30); *печут сорок пам'пуше^чок та^к'іх* (н.п. 31); *пам'пушк'і, з часни^ком роб'іл'і, йел'і* (н.п. 36); *сорок пам'пушок печут* (н.п. 37); *п'ек'ли пам'пушк'і* (н.п. 39); *сорок пам'пушок печ'імо* (н.п. 40); **вироби у вигляді пташок**: *в'іп'єкали п'ташечк'і - соло^в'ейк'і, йели, д'ет'ам давали* (н.п. 8); *пек'л'і та^к'іє пам'пуше^ч'к'і з вер'є^б'ейкам'і да роздавали д'іткам, сорок вер'є^б'ейкоу* (н.п. 33); **пирого (пиріжки)**: *п'ірожк'і, сорок по сорок не^к'ли* (н.п. 19); *сорок соро^коу спекла баба сорок п'іро^гоу, це ўже сорок п'ірожк'іу во^на спече, це ўже ўс'іх угош'чайе* (н.п. 28); *п'єрожки печут* (н.п. 31);

п'ірожк'і с ква'сол'ойу наўкрест п'е'чут' (н.п. 37); **вареники**: т'реба зва'рити 'сорок ва'реник'іу (н.п. 1); тра 'сорок ва'р'ен'ікоу зва'ри'т' (н.п. 8); 'сорок ва'реник'іу дол'ж'ни зва'рит' (н.п. 29); **коржі**: вип'ікали' кор'жи' (н.п. 34); п'екли' кор'же' (н.п. 39); **бублики**: пекли' 'сорок 'бубл'ікоу (н.п. 1).

Призначення середньополіського обрядового печива дня Сорока святих, крім споживання в їжу, окреслено такими діями й ритуалами: **годувати худобу**: да'вал'і кон'ам, худоб'і, шоб було 'дуж'іе і здор'ов'іе; пам'пуше'чк'і д'ла'а худоб'і (н.п. 1); 'сорок пам'пушок пе'кли, і у хл'еу но'сили худоб'і, с'вин'ам; су'шили', то йак у 'поле да во'лам, 'кон'ам роз'мочували', йак 'перш'ій раз по'їедут (н.п. 10); вип'ікали' кор'жи', їдут' на 'пашу – да'вали' ко'роукам, шоб не гу'б'ілис' (н.п. 34); п'ірожк'і с ква'сол'ойу наўкрест п'е'чут', да по'ложат' на п'е'ч'і, да за'сохне, йак б'е'рут' то'вар – то б'е'рут' у 'торбу, шоб ко'рова до'дому йшла (н.п. 37); **ворожити дівчатам (кидати собаці)**: 'кайт' кол'іс' д'еу'ки' так га'дал'і – 'сорок пам'пушок пак'лі, 'к'ідайт' у со'баку, йа'ку со'бака 'першу пам'пушку 'воз'м'ет – то та по'перву 'замуж' по'їде (н.п. 12); **роздавати дітям**: в'іп'екали п'ташечк'і-соло'вейк'і, 'д'ет'ам да'вали (н.п. 8); пеклі та'к'іе пам'пуше'чк'і з вер'е'б'ейкам'і да розда'вал'і 'д'іткам, 'сорок в'ер'е'б'ейкоу (н.п. 33); **забезпечувати врожай (пекти сорок пампушок, шоб було сорок врожаїв)**: 'сорок пам'пушок печ'імо, шоб 'сорок було ўрожа'йоу у го'род'і, шоб на 'кажні'ї ўрожа'ї пам'пуше'чка (н.п. 40).

Із святом Сорока святих і символікою числа 40 пов'язані також такі повір'я та прикмети: **птахи (сороки, ворони, бусли) приносять сорок гіллячок на кубло**: не'се со'рока 'сорок ло'мачок на куб'еличко (н.п. 2); со'рока доўж'на пр'інести 'сорок гол':ачок на сво'є куб'елце (н.п. 8); во'рона 'сорок га'л':ак на куб'ло пр'іне'се на 'Сорок с'в'атих (н.п. 13); со'рока кла'де 'сорок 'палочок, 'сорок 'палок пок'лау', гн'ез'до со'б'е 'роб'е'т (н.п. 16); т'реба, шоб на 'Сорок с'в'атих у'же пр'іне'с 'бусол на куб'ло 'сорок ло'мак (н.п. 17); 'бусе'л' по'вине'н пр'інести 'сорок ло'мак (н.п. 20); у' цей ден' п'ташка на куб'ло, про 'бусл'а ка'зали, шо 'сорок га'лузок кла'де на куб'ло, 'мостит' (н.п. 24); 'дол'жна п'ташка пр'інести 'сорок г'іл':ачок, со'рока чи' йа'кас' д'руга п'ташка, шоб звит' куб'ел'це, поч'інайе во'на у 'Сорок с'в'я'тих (н.п. 27); йак 'Сорок ден', Сорок'іни – то 'нос'ат' со'б'е на куб'ло [птахи] (н.п. 32); **прилітають птахи (сорок птахів)**: 'сорок пта'хоу на'зад [прилітають] (н.п. 19); у'же і пта'х'і прил'ітайут' на 'Сорок с'в'я'тих (н.п. 21); **спостерігають за погодою**: на 'Сорок с'в'я'тих йак не' буде мо'розу – то не' буде; а йак 'тол'ко 'буде п'риморозок, то це от 'того д'н'а шче 'буде 'сорок 'морозоу (н.п. 11); **спостерігають за птахами**: гле'дац', куди по'ле'ц'іц' ро'бе'к'о і де 'роб'іц' гн'із'до, со'рока – куди' во'на по'ле'ц'іц' – 'буде і ш'час'ц'е то'б'е (н.п. 30); **відбуваються весняні гуляння (необхідно зламати сорок дощечок)**: весн'а'ни'ї у'же п'разн'ік, да 'т'епло, ус'і в'іход'ат на 'ул'іцу да у'же гу'л'айут; у' с'кокалк'і гу'л'ал'і – клал'і та'ку пол'е'н'аку

тоу́сту, на йе́й к'лал'і до́шку, од'не ста́вало на о́д'ном кон'це, а дру́ге на дру́гом, од'не пудс'коч'іт да п'ідніме ту до́шку, те пада́є на́зад на до́шку, то то́го пудк'іда́є; так гу́л'ал'і, да ка́йут', шо тре́ сорок до́шч'ок зло́мат' (н.п. 2); **вносять до хати сорок картоплин, щоб потім висадити:** *сорок картоп'ли́н на́да у́нести у хату, йак са́ди́ли кар'тошку перш ви́сажу́єм йе́йі, то́л'ко сорок, щоб не́ бол'ше, не́ менше* (н.п. 38).

На Масляну, яку святкували впродовж останнього тижня перед Великим постом, обов'язковою стравою українців були *вареники*, зазвичай з сиром і маслом, та млинці. Про обрядове споживання вареників і млинців у святковій трапезі на Масляну є згадки в багатьох дослідників українських звичаїв та обрядів. Учені зазначають, що в споживанні хлібних страв цього періоду збережено релікти давніх вірувань, виявлені в родинних трапезах, зокрема пов'язаних із вшануванням померлих тощо (Герус, 2012, с. 155 – 158). Такі звичаї збереглися і в середньополіській традиції.

Особливим обрядовим хлібом у святкуваннях весняного періоду, безумовно, була *паска*. Народні уявлення і повір'я про процес виготовлення паски як своєрідного сакрального дійства, про подальше ритуальне використання паски як символу добробуту заслуговують на окрему наукову розвідку. На Середньому Поліссі цей освячений великодній хліб насамперед вживали в їжу й годували ним худобу, залишаючи шматочок у хаті: *т'рошк'і паску зр'е́зу́ємо, оста́л' айемо́ в'ісоко на п'е́че – д'ла́ худоб'іни, щоб була́ паска с'в'а́та у хат'і* (н.п. 11); іноді з принесеною з церкви освяченою паскою обходили навколо хати: *на Ве́ликде́н' паску пек'л'і, при́носи́л'і с' церкви́, кру́гом хати об'ходи́л'і с' пасоч'ко́й, то́д'е́ йе́й'д'ат* (н.п. 39). Паска була одним із великодніх подарунків (*волочечне*), які хрещені батьки давали хрещеникам або навпаки; великоднім гостинцем під час взаємних відвідувань, гулянь; також паску приносили на могилки в поминальні дні після Великодня.

Висновки. В основі постановки значної кількості вербальних і різнопланових невербальних одиниць середньополіських обрядових текстів весняного календаря простежено культурну семантику хліба як символу життя, плодючості, добробуту. Обрядове призначення та номінація хлібних виробів досліджені насамперед у ритуалах зустрічі й закликання весни (асоціативно – птахів), першого виходу на польові роботи, першого вигону худоби, у семантиці яких збережено в трансформованому вигляді давні землеробські культи, міфологічні уявлення про природу тощо.

У статті викладено основні аспекти репрезентації теми *хліба* (у широкому розумінні) у контексті етнолінгвістичних досліджень обрядових текстів весняного календарного циклу, тому перспективними й необхідними вважаємо подальші наукові розвідки щодо семантики та номінації хліба як одного з основних етноконцептів української

традиційної народної духовної культури, що може суттєво доповнити інформаційну базу для укладання етнолінгвістичних словників, створення етнолінгвістичних атласів.

Література

- Артюх, Л. Ф. (1976). Обрядовий хліб у символіці культурно-побутової спільності народів. *Народна творчість та етнографія*. № 5. С. 33 – 37.
- Боренько, Н. В. (2017). Поліський хліб: обрядові дії, правила і заборони. *Вісн. Харк. нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки*. Вип. 24. С. 75 – 90.
- Войтович, В. (2002). *Українська міфологія*. Київ, 2002. 662 с.
- Герус, Л. (2012). Хліб у весняній обрядовості українців. *Вісн. Львів. ун-ту. Серія історична*. Вип. 47. С. 142 – 173.
- Доброльожа, Г. (2012). Хліб та борошняні вироби в поліській фразеології: історичний та етнокультурний коментар. *Мовознавчий вісн.* Вип. 14 – 15. С. 128 – 134.

Список обстежених населених пунктів

1. Яполоть Рівненський район Рівненська область;
2. Берестя Сарненський район ~;
3. Липки Рівненський район ~;
4. Чудель Сарненський район ~;
5. Борове ~;
6. Дроздинь ~;
7. Глинне ~;
8. Курчиця Звягельський район Житомирська область;
9. Заровенка ~;
10. Покровське Коростенський район ~;
11. Кишин Коростенський район ~;
12. Куліші Звягельський район ~;
13. Стовпинка Коростенський район ~;
14. Хочино Коростенський район ~;
15. Копище ~;
16. Замисловичі ~;
17. Рясне Звягельський район ~;
18. Рудня-Жеревці Коростенський район ~;
19. Охотівка ~;
20. Волошине ~;
21. Малахівка ~;
22. Словечно ~;
23. Мощаниця Лугинський район ~;
24. Рижани Житомирський район Житомирська область;
25. Поліське Коростенський район ~;
26. Лісівщина ~;
27. Гошів Овруцький район ~;
28. Пішаниця ~;
29. Ігнатпіль Коростенський район ~;
30. Стирти Житомирський район Житомирська область;
31. Ходаки Коростенський район ~;
32. Мелені ~;
33. Чернігівка ~;
34. Чоповичі ~;
35. Заньки Житомирський район ~;
36. (кол.) Піхоцьке Овруцький район ~;
37. Селець Коростенський район ~;
38. Виступовичі ~;
39. Розсохівське ~;
40. (кол.) Старе Шарне Народицький район ~.

Стаття надійшла до редакції 14.04.2025 р.

Прийнято до друку 18.05.2025 р.

Рецензент – канд. філол. наук, доц. Волошинова М. О.